

Божко Н.М., Дубов Л.В. / м. Львів /
Яремчук В.Д. / м. Київ /

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРІЮ ПОХОДУ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
У ГАЛИЧИНУ ТА ОБЛОГИ ЛЬВОВА / 1648 р. /

Похід Богдана Хмельницького на галицькі землі у 1648 році до цього часу викликає різні думки і судження. Спробуємо

розібратися з цією проблемою, посилаючись на думку та дослідження відомих українських та російських істориків.

Поява військ Хмельницького в Галичині, в основному, зв'язана з облогою політичного і економічного центру цього краю - міста Львова. Питання облоги Львова має свою історіографію. Найціннішими джерелами є записи, залишені членом колегії присяжних Кучевичем і реєнтом ради сорока, Чеховичем. Відомості, залишені ними були видані у Зубрицького "Kronica m Lwowa". Згодом записки Кучевича видав у четвертому томі "Жерел" Ст.Томашівський. Цікаві праці з цього питання - Липинського В. "z dziejow Ukrainy", Ст.Томашівського "Перший похід Хмельницького в Галичину", звичайно, одним з фундаментальних досліджень, яке по широті джерельного матеріалу вигідно відрізняється від інших є праця "Історія України-Руси", Грушевського /т.УШ/. Серед робіт, які містять відомості про похід Б.Хмельницького в Галичину слід назвати праці Гійома Левассера де Боплана, М.Костомарова, Д.Дорошенка та ін. І все ж існує необхідність науковцям ще раз звернутися до ґрунтовного вивчення стародруків, пов'язаних з цією темою; які знаходяться, зокрема, у Львові, а також збірки "бібліотеки Станіслава Августа" - "Regia" у Києві тощо.

Майже усіх дослідників цікавило питання: "Чому Богдан Хмельницький вирішив піти у Галичину?" Спершу нагадаємо хроніку цих подій.

Після розгрому польського війська під Пилявцями /1648р./ серед соратників гетьмана визріли два плани дій. Перший з них запропонував М.Кривоніс і його прибічники. Вони вимагали стати обозом над р.Случею, поділити здобич і зайнятись зміцненням переправ, що мали стати кордоном козацької території. Другий план висунув союзник Б.Хмельницького мурза Тугай-бей. Він радив спішно наступати далі і зненацька захопити залишки польської армії у Львові, і вщент розгромити їх. Богдан Хмельницький не вагаючись прийняв другий план. Деякі дослідники дотримуються точки зору, що вирішальний вплив на цей крок гетьмана мали татари. Оскільки союзна умова з козаками забороняла їм брати у полон українську людність а розгромлені польські війська вже відступили, необхідно було дати можливість татарам

отримати чергову здобич і цим зацікавити їх до подальших спільних дій проти Польщі. В історичній науці існує також думка, що гетьман повів свої війська у Галичину під тиском стихійного народного руху. До цього схиляється також М. Грушевський. Але ми вважаємо, що більше рації має Ст. Томашівський, котрий пояснює похід Б. Хмельницького причинами чисто тактичного характеру.

На шляху до Львова козаки зруйнували резиденцію одного з командуючих польської армії, Яреми Вишневецького - Збараж. Не обминули своєю увагою козаки і володіння іншого польського гетьмана Конецпольського, але замок у м. Бродах не зруйнували, задовільнившись тим, що визволили татарських невільників, які були тут з часів старого гетьмана. Головна ж армія Хмельницького просувалась найкоротшим шляхом до Львова, виславши наперед татар.

Слід відмітити, що просування козацьких військ на західні землі досить ускладнило ситуацію у Львові. Причина полягала у тому, що Львів, будучи одним з найсильніших мілітарних осередків Польської Корони, в той же час завжди був і залишався центром західноукраїнських земель, поневолених поляками. Таким чином, наступ частин Хмельницького міг привести до повстання у місті і це справді насторожувало поляків. Вже влітку 1648р., були зміцнені укріплення Львова. Польське населення гаряче відгукнулось на заклик допомогти у справі оборони міста. Кожний з них віддав від двох до ста коп, усі гроші в монеті, срібло та золото. Таким чином, на оборону було зібрано понад 300 тис. сріблом. За цей рахунок почали наймати військо - у більшості випадків з числа пилявських утікачів. Згідно відомостей Гійома Левассера де Боплана, польський гетьман Я. Вишневецький сам зупинив утікачів з-під Пилявець, наклав контрибуцію на місто, щоб зодовільнити потреби жовнірів, залишив у ньому значний гарнізон під керівництвом відважного і рішучого офіцера, а сам поспішив до Замостя, щоб встигнути підготувати цю важливу фортецю до оборони.

Іншу інформацію подає М. Грушевський, розповідаючи, що обібравши львівських жителів, коронний гетьман тільки-но

з'явилися ознаки наближення козаків, зник з міста разом з військом і грішми. І лише, прямуючи до Замостя, повідомив міщан про свій відхід, залишивши місцевому гарнізону загін кількістю лише в 60 чол. Захистити місто таким військом було неможливо. Коронні гетьмани фактично зрадили городян, залишивши їх сам на сам з козаками.

Хмельницький підійшов до Львова зі своїм військом 28 вересня 1648 року. Двома днями раніше під мурами міста вже були татари. У різних джерелах по різному оцінюють кількість військ, які знаходились під регіментом Хмельницького - від 60 до 200 тис., татарські війська нараховували до 40 тис. У "Жерелах" знаходимо свідчення, що під Львовом стояли румелійський, волоський полки, а також загін донських козаків. Очевидно, ці дані перебільшені, але знаючи, що Львів залишився лише з місцевим гарнізоном та ополченням городян козацькі війська становили для нього смертельну загрозу.

Для польської сторони справа ускладнилася ще й тим, що по всій Галичині почали утворюватися козацькі сотні, які мали на меті виступити разом з Б.Хмельницьким. Так було у Теревовлі, Хоросткові, Янові, Калуші, Рогатині. Кількість повсталих селян доходила до 15 тис. /М.Грушевський. Історія України - Руси. Т.УП.С.261/. Озброєні та організовані козаки, селяни з -під Гологір, с.Крехова з хоругвами навіть підійшли до Львова, щоб взяти участь в облозі міста.

У своїх "Записках" Кушевич повідомляє, що у Львові відбулась військова рада, де міщани, які розумілися на військовій справі, відразу запропонували віддатись на ласку козакам. Водночас, деяка частина львівських міщан була впевнена, що жовніри коронного гетьмана незабаром повернуться, тому слід тримати облогу і чекати допомоги.

У дійсності, аналізуючи відомості, які дійшли до нас, переконуємося, що сам Богдан Хмельницький не мав ворожих намірів щодо Львова та його жителів і з іронією дивився на невдалі спроби городян організувати оборону. Нагадаємо, що в свої ранні роки він жив та навчався у Львові. Гетьман не дозволяв

своїм людям знищувати передмість, узяв під контроль міський водовід і стримував козанів від необдуманих виступів, особливо, коли загін М.Кривоноса здобув Високий Замок.

Зовсім по іншому зображувалася облога Львова у польській історіографії, де повідомлялося про численні випадки бешкетування та погромів козаків у місті. Точних відомостей, які б підтверджували, або спростовували ці факти та легенди у нас, на жаль, немає. В усякому разі, щоб не допустити до пожежі у місті /жителі Львова почали палити передмістя/ Б.Хмельницький запропонував 1 жовтня 1648 року приступити до складання угоди. У своєму листі /писаному українською мовою/ Хмельницький звертався до місцевої української громади, попереджаючи про великі козацькі сили, радив українцям замкнутися у церквах, аби не загинути під час штурму Львова, натякав на необхідність видачі князя Я.Вишневецького та Ол.Конецпольського.

Відчуваючи панічні настрої жителів міста, Б.Хмельницький у другому своєму листі вже звертається польською мовою до всієї громади Львова. В ньому наголошувалось на тому, що козаки вірно служили Речі Посполитій, захищали її кордони від погромів, а за вірну службу зазнавали лише кривд та знущань. Третій лист - послання до жителів Львова вже носив ультимативний характер. Він був переданий через священника Федора Радкевича і носив у собі вимоги заплатити за "захист" міста від татарського погрому - 200 тис.золотих.

На переговори до Б.Хмельницького жителі Львова відрядили колишнього наставника гетьмана -ксьонза ізуїтської гімназії Гунцель-Мокроського, який отримав охоронні грамоти для послів, що будуть вести переговори. Як повідомив Кушевич, 3 жовтня 1648 р. посольство відправилось до козацького табору.

Посли прибули до резиденції гетьмана, яка знаходилась на глинянському тракті поблизу церкви Петра і Павла /"Жерела". Т.ІУ.С.102-104/. Обговорюючи питання викупу, дві сторони погодились провести ревізію львівських маєтків і скарбів, щоб остаточно встановити суму викупу. Цим зайнялись полковник Головацький та кагла Тугай-бея, Піріс-ага. Всього, за підрахун-

ком міщан, зі Львова було зібрано викуп грішми, товарами і припасами на загальну суму півмільйона золотих. За їх відомостями татари отримали близько 330 тис. золотих. Однак, справжня вартість контрибуції за даними М.Грушевського та Ст.Томашівського не перевищувала 50 тис.золотих.

13 жовтня 1648 року татарські війська відступили від Львова. 16 жовтня залишив місто і Б.Хмельницький. На деякий час у Львові був залишений Захар Хмельницький з старшинами аби не допустити пограбування міста.

Так закінчилася облога Львова. Через деякий час козацьке військо взагалі вийшло за межі Галичини. На жаль, сучасна українська історіографія детально не аналізує цього факту, який є суттєвим у ході Визвольної війни українського народу. Безперечно, що сам похід та наступний відступ з Галичини вказують, що у Б.Хмельницького були глибокі стратегічні та тактичні міркування. Вони відрізняються від тих, що їх змальовують сучасні історики, що буцім-то настала зима, яка стримала активні військові дії козаків та селян.

Справді, чому незважаючи на сприятливі умови – розгром військ Польщі, піднесення стихійного народного руху, Хмельницький не довів вже тоді справу до визволення українського народу? Спробуємо дати відповідь на це питання. Перше. Ми поділяємо точку зору В.Ключевського, що Б.Хмельницький, крім запеклої боротьби проти шляхти, не тільки не розв'язав, але навіть не зменшив глибоких соціальних суперечностей в середовищі українського суспільства. З цього випливала і відповідна тактика гетьмана.

Друге. У той час Хмельницький не мав реальної сили щоб досягнути до мети – утворити незалежну державу. Політичні структури на Україні були надто слабкі. Постійна загроза з боку Польщі, Туреччини, а також татар вимагали мати могутнього союзника. Але переговори з російським царем, щоб той взяв під свою високу руку Україну реальних результатів не дали. Для послабленої війнами Росії Б.Хмельницький був більш зручний як негласний союзник, ніж підданий, якого треба захищати. Тому гетьман змушений був розіграти так звану польську карту, тим більше, що у листопаді 1648 р. королем Речі Посполитої став

Ян Казимир, який ще раніше обіцяв Б.Хмельницькому відновити всі вольності і привілеї, переглянути ряд параграфів унії. Це було офіційно зафіксовано у королівській грамоті, зрозуміло що сама шляхта не могла дозволити королю виконати ці обіцянки. Тобто це була гра !

У листі-відповіді від 15 листопада 1648 р., до сенату Б.Хмельницький також виступав за припинення військових дій, звинуватив у тому, що сталося польську шляхту. Себе він назвав слугою польського трону. Гра продовжувалась.

Таким чином, в листопаді 1648 року завершився перший період Визвольної війни українського народу, який знаменувався тимчасовим переходом двох сторін від військових змагань до активних дипломатичних переговорів та лавірувань.